

ТАРБИЯ – ҲАЁТИЙ ЗАРУРИЯТ

«Биз мафқура деганда, аввало, фикр тарбиясини, миллий ва умуминсоний қадриялар тарбиясини тушунамиз, биз ярататган Янги Ўзбекистоннинг мафкураси эзгулик, одамийлик, гуманизм бўлади»

Шавкат МИРЗИЁЕВ

“Тарбия биз учун ё ҳаёт - ё мамот, ё најсом - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир”

**Абдулла АВЛОНИЙ
(ОҚНО)**

Янги Ўзбекистоннинг тақдири ва равнақига бефарқ бўлмаган бир фуқаро сифатида мазкур мақолани ёзарканман, миямда қатор саволлар пайдо бўлди:

Қандай қилинсанки, жамиятимизда жиноятчилик, коррупция, фаҳш ишлар, бир сўз билан айтганда, разолат, жаҳолат камаяди?

Нима қилинсанки, фарзандларимиз бундан-да фаровон ҳаёт кечирадилар?

Қачон маърифатли жамият, мустаҳкам хуқуқий демократик давлат сифатида дунёга таниламиз?

Умуман, инсониятнинг тинч, фаровон ва осуда яшashi асосини нималар ташкил этади ва ҳ.к., ҳ.к...

Бу саволларга тўғридан-тўғри жавоб бериш мушкул, албатта. Бироқ, назаримизда, буларнинг барчаси бир нуқтада, яъни ёш авлоднинг гўзал ахлоқ ва чуқур билимга асосланган маънавий тарбиясида бирлашади. Янаям аниқроқ айтадиган бўлсак, мақбул тарбия ва унга мос таълимнинг, авваламбор, оиласда, сўнг боғчада, мактабда, маҳаллада, олий таълим муассасаларида, меҳнат фаолиятида қандай йўлга қўйилганлиги билан изоҳланади.

Келинг, фикримизни бир бошдан баён қилайлик.

Инсон – тириклик моҳияти, олам гултожи

Дунёда ҳар бир нарсанинг ўзаги, мағзи бўлади. Инсоният моҳиятини унинг яратувчанлиги, мустаҳкам иродаси, дин-у диёнати, меҳр-оқибати, шарму ҳаёси, бошқаларга холис ёрдамга келиши, бошига ғам тушганда сабр қилиши, киши шодлигига шерик бўлиши, қисқаси, гўзал маънавий олами ташкил этади.

Ҳазрат Низомиддин Мир Алишер Навоий инсонга шундай таъриф беради: “Одамий – шарифул кавнайндур, яъни одам икки дунёнинг энг азиз ва энг шариф махлуқидир”. Дарҳақиқат, бу дунё фақат тогу-тошлар, қишу далалар, бепоён чўлу сахролардан ташкил топиб, уларнинг бунёдкори одамзод яратилмаганида олам бунчалар гўзал, ҳаёт бунчалар завқли, мазмундор бўлмас эди. Зотан, инсон – дунё моҳиятининг дурдонаси, маънолар маҳзани, покиза қалб ва мулојим тийнат соҳиби, хушхулқлик эгаси, бани башарни эзгуликка етаклайдиган зот.

Шу билан бирга, одамзод бутун борлиқни қирғинбарат урушлар майдонига айлантириш қудратига ҳам эга. Шу боисдан инсоният ҳамиша таълимга муҳтож, тарбияга муҳтож. Зиёли, маърифатли кишигина ҳаёт завқини туяди, тириклик моҳиятини англайди. Камол топиб, юксалиб бораверади.

Аксинча, кишининг баҳтсизлиги унинг тарбиясизлиги ва илмсизлигидадир. Тарбиясиз киши шарму ҳаёсиз бўлиб вояга етиши, шубҳасиз. Ҳаёсиз кишида эса эътиқод суст, хиёнатга мойиллик туйгуси кучли бўлади. Тарбиясиз жамиятда ахлоқи майиб кишилар кўпайиб, муқаддас қадриятлар завол топади. Ҳалол-ҳаром аралашиб, одамийликнинг мазмун-моҳиятига путур ета бошлайди. Оқибатда, бу жамият таназзулга юз тутади.

Умуман, тарбиядан асосий мақсад олам моҳиятини тушунтириш орқали кишилар ўртасида ахлоқ-одобни тарғиб этиш, ҳурмат-иззат, меҳр-оқибат ришталарини мустаҳкамлаш саналади. Токи инсонлар омонат дунёда ғанимат эканликларини билсинглар, бу фоний дунёда йўловчи каби яшасинглар, тириклик оламини обод этишдек бунёдкорлик ишлари билан банд бўлсинглар.

Аслидаям шундай: тарбия сўзининг туб моҳияти бутун олам Низомини бунёд этган ва уни бошқараётган Яратганинг тарбиякунандалигини англатади. Зоро, инсонларнинг Роббиси энг буюк тарбиячиидир.

Шундай қилиб, айнан гўзал одоб, ибратли ахлоққа асосланган тарбиягина инсонни зийнатлайди, комиллик сари элтади. Зоро, умр инсоннинг ҳар кунги маънан юксалишидир.

Шу ўринда мутафаккир бобокалонимиз Абу Мусо ал-Хоразмийнинг инсонни инсон даражасида ушлаб турувчи олий ва мангу қадрият ҳақида қўйидаги фикри аҳамиятли.

Агар инсон гўзал ахлоқ эгаси бўлса, у бирга тенгdir, яъни ахлоқли инсон=1;

Бунинг устига, у хушсурат бўлса, бирнинг ёнига нол рақамини қўшиинг, яъни ахлоқли+ хушсурат инсон= 10;

Боз устига, у бадавлат бўлса, ҳосил бўлган сонга яна бир нолни қўшиинг, яъни ахлоқли+ хушсурат+бадавлат инсон= 100;

Агар унинг наслу насли тоза бўлса, сонга яна бир нолни қўшиинг, яъни ахлоқли+ хушсурат+бадавлат+ насли тоза инсон= 1000.

Бироқ ушбу сондан ахлоқни ифода этувчи бир (1) тушиб қолса, билингки, инсоннинг қиймати йўқолади, сақланиб қолган нолларнинг эса, хеч қандай қадри йўқдир.

Ҳа, одоб – таълим – одамийлик бир-бирини мантиқан тўлдирувчи тарбия воситаси, фазилатлар мажмуаси саналади. Ушбулардан баҳраманд бўлганлар эса яхшилар тоифасини ташкил этади. Табиийки, бундай инсонлар эзгу хислатлар чашмасидир, улардан ҳамиша меҳр ва ибрат оқиб туради. Негаки гўзал хулқ гўзал қалб демакдир.

Шу маънода дунёдаги барча ишларнинг энг муҳими, масалаларнинг нозиги, юмушларнинг сарбаланди, бу – ёш авлод, фарзанд тарбиясидир.

* * *

Ҳозирги жадал тараққиёт, глобаллашув жараёнлари Янги Ўзбекистон олдига унинг нурли келажагини таъминлайдиган, ҳаёт синовларини муносиб енгиб ўта оладиган баркамол авлодни вояга етказишдек залворли вазифани қўймоқда. Бу, ўз навбатида, бугун тарбияланаетган ёш авлоднинг келгусидаги ахлоқий-маънавий қиёфасини, шаклу шамойилини шакллантиришни тақозо этади. Бундай шарафли вазифа юртимизда **узлуксиз маънавий тарбия** орқали амалга оширилиши назарда тутилган.

Бунда, авваламбор, инсоният тараққиёти, тамаддунига муносиб ҳисса қўшган буюк аждодларимизнинг юксак тафаккур ва донишмандликка бой **қадриятлар тарбиясига** ҳамда авлодимиз давомчилари – зурриётларимизга биз томонимиздан бериладиган **ибрат тарбиясига** таянилади.

Шу ўрнида таъкидлаш жоизки, узлуксиз маънавий тарбия йўналиши жиҳатидан, асосан, маънавий (рухий), ҳуқуқий, иқтисодий, жисмоний, ахлоқий, балоғат (ўғил ва қиз бола муносабатларига оид), экологик ва эстетик, меҳнат, тафаккур ҳамда таълим тарбияларига бўлинади.

Маънавий тарбия. Ўзида гўзал инсоний фазилатларни мужассам этган, маънан етук, жисмонан бақувват, фаол фуқаролик позициясига эга, ўз нуқтаи назарини ҳимоя қила оладиган, миллий ва умуминсоний қадриятларни хулқ-авторида уйғунлаштирган замонавий авлодни вояга етказишидир.

Ҳуқуқий тарбия. Одамзод бу оламда ўзининг ҳақ-ҳуқуқлари, бурч ва вазифалари нималардан иборат эканини англағанидан сўнггина инсондек яшай бошлайди. Яшаш тарзи моҳият касб этиб, онгли ва мазмунли ҳаётга айланади. Шу билан бирга, инсон қонун, тартиб-қоидаларга сўзсиз итоат этадиган шахс сифатида юксалади. Аста-секин қонунга бўйсуниш унинг кундалик ҳаёт тарзига айланади.

Иқтисодий тарбия. Инсон эҳтиёжлари чексиз ва улар ортиб боради. Ресурслар чекланган ва улар камайиб боради. Ҳа, бу иқтисодиётнинг олтин қоидаси деб аталади. Одамзот яратилиб, ижтимоий ҳаёт бошланибди, бу тириклик олами ҳар бир инсондан тежамкор, тадбиркор, ҳалол, меҳнатсевар, аниқ мақсад сари интилувчан бўлишни тақозо этади. Зеро, бу фазилатлар кишидаги яширин иқтидор, салоҳиятни тезроқ ва тўлақонли намоён этиб, иқтисодий тараққиёт омили бўлган фаровон турмуш тарзининг яратилишига сабаб бўлади. Ушбуларнинг барчаси иқтисодий тарбиянинг маҳсулидир.

Жисмоний тарбия. Киши баданини чиниқтириши, спорт билан мунтазам шуғулланишини тарғиб этиш орқали жамиятда соғлом ҳаёт тарзини яратилишига замин яратади. Бу вазифа мазкур тарбия йўналиши орқали мунтазам тарғиб этиб борилади.

Ахлоқ тарбияси. Ахлоқ чин одоб заминида вужудга келади, юксалади. Чин одоб замини бу – донишманд бобо-момоларнинг кўп минг йиллик ахлоқий-руҳий, ҳаётий тажрибалари, маърифатли ота-оналарнинг мақбул тарбияси, мунаввар фикрли устозларнинг илму ҳикматга бой таълим-ўғитлари, заковат хазинаси бўлган азизу фозилларнинг улкан маънавий ибрати, адолат ва юртпарвар йўлбошчи, раҳбарларнинг самимий йўл-йўриқлари ҳамда саховатпеша зотларнинг кўрсатган холис ёрдамидир.

Балоғат тарбияси. Ўспирин йигит ва қизларнинг жисмонан, маънан, ақлан, руҳан катта ҳаётга қадам қўйишида ҳис-туйғуларини тарбиялаш демак. Бунда оналарнинг фарзанд, айниқса, қиз болаларга нисбатан латиф, гўзал тарбияси муҳим аҳамият касб этади. Мазкур тарбия сабоқлари тарбияланувчига, асосан, фасоҳат, яъни нафис ақл-идрок ва фаросат орқали етказилади. Ҳар бир ҳолат юзасидан пайдо бўладиган саволларга жавоблар ўта нозиклик ва дақиқлик билан тушунтирилади, шарму ҳаё, ибо пардаси ила баён этилади ва тегишли жихатларига изоҳлар берилади.

Экологик ва эстетик тарбия. Бунга ёш авлод тафаккурида мусаффо ҳаво, осуда осмон, гўзал табиатни муҳофаза қилишдек маънавий нафосат дунёсини шакллантириш орқали эришилади.

Бундан ташқари, экомаданият сингари компетенциялар билан ҳам мазкур йўналиш тўлдирилиши мумкин.

Мехнат тарбияси. Мазкур тарбия йўналиши ҳам гўдаклигидан таълим орқали фарзандларимиз онг-у шуурига етказиши тақазо этади. Бинобарин, биз дилбандларимизга ёшлигидан таълим-тарбия олаётган даргоҳини ҳар куни 10-15 дақиқа вақт ажратиб ўзлари фойдаланаётган жиҳозларни тозалашни, озода сақлашни ўргатишимиз зарур. Шундагина фарзандларимиз ўз хонаси, уйи, кўчаси, маҳалласи, таълим даргоҳини тоза сақлайди, қадрига этади.

Тафаккур тарбияси. Ёшларга керакли таълим-тарбияни бермаслик уларнинг онгу шуурида бўшлиқ пайдо бўлишига олиб келади. Бўшлиқ – ўта хавфли, чунки унда зулмат бор. Зулмат эса жаҳолат, илмсизлик ботқоғи ҳисобланади. Зулматни тафаккур нури ёритади. Тафаккургина ўз ортидан ҳам моддий ҳам маънавий бойликни эргаштира олади. Чунки у – поклик, маърифат булоғи. Хушхулқлик – гўзал одоб манбаи. Ана шу тафаккур нури, яъни таълим-тарбия, одоб-ахлоқ туфайли билимли, зукко зурриётлар вояга етадиган маърифатли жамият вужудга келади. Бундай жамият равнақ топади, башариятга манфаат келтирадиган буюк кашфиётлар заминига айланади.

Таълим тарбияси. Таълим билан тарбияни ажратиб бўлмайди. Улар эт билан тирноқ кабидир. Агар таълим кишини ақл, билимга бошласа, тарбия уни Ҳазрати инсон мақомига кўтарилишига замин яратади.

Ҳар қандай жамиятда ягона таълим-тарбия тизимини жорий этилиши баркамол инсонни шакллантиришнинг асосий унсури ҳисобланади. Аксинча, бундай тизимга

эга бўлмаган кишилик жамиятида зўравонлик, ахлоқсизлик илдиз отади. Ва, охироқибат, бу жамият тубанлик ботқоғига ботиб, инқирозга юз тутади.

Демак, муайян жамиятнинг, айни пайтда Ўзбекистон ёшларининг тарбияли ёки тарбиясиз бўлишида қўпгина объектив омиллар қаторида ота-она, устоз-мураббий, маҳалланинг мақомига мос масъулиятни олган ёки олмаганига боғлиқ. Зеро, баркамол авлод тарбияси йўлида оила – мактаб – маҳалла бирдек тер тўкмоғи ҳаётий заруриятдир.

Маънавий баркамол инсон – башарият келажаги

Маънавий баркамол инсон ҳар бир миллатнинг маънан ва жисмонан юксалишида идеал бўлиб хизмат қилади. Юртимизда яшаётган ҳар бир миллат учун ўзининг тимсоллари бўлади. Масалан, рус миллати учун комиллик тимсоли – Александр Пушкин, Лев Толстой ёки Александр Солженицин. Қозоқ миллати учун – Абай, Мухтор Авезов ёки Жумекен Нажимеденов ва б., туркман фарзанди учун – Махтумқули, Мулланафас ёки Андалиб ва б., Қорақалпоқ эли учун – Ажинёз, Бердақ ёки ўз бобоси ва б., ўзбек миллати учун – соҳибқирон Амир Темур, Тўмарис, Алишер Навоий, Имом Бухорий, ёки бўлмаса, маҳалласида яшаётган энг хурматли мураббий бўлиши мумкин.

Демак, миллати, жинси, диний мансублигидан қатъи назар, ҳар бир мурғак қалб соҳиби учун, авваламбор оиласида ўз ота-онаси, сўнг боғчадаги тарбиячи, мактабдаги мураббий, олий таълим (мехнат фаолияти)даги тажрибали устози ёки меҳрибон ва жонкуяр раҳбари Маънавий баркамол инсон тимсолида намоён бўлади. Муҳими, шу тариқа, ҳар бир ёш авлод комиллик сари интилади, умрининг муайян босқичида уларнинг идеаллари навбатдаги юксалиш зинапояси бўлиб хизмат қилади.

Шундай қилиб, Маънавий баркамол инсон тимсоли – жамиятнинг тирик виждони, юрт тинчлиги ва фаровонлигининг муҳим омилига айланиб боради.

Шу ўринда табиий савол туғилади: Маънавий баркамол инсон ўзи ким? Унинг бошиқалардан афзал жиҳати, асосан, нималарда кўринади?

Маънавий баркамол инсон – гўзал ахлоқли, қонунга итоаткор, ватанпарвар, меҳнатсевар, тежамкор, ўз соғлиги тўғрисида қайғурадиган, чукур билимга (фойдали касб-хунар) эга бўлишдек камида **еттита бош фазилат** билан сифатланган зот саналади.

Ушбу етти бош фазилатнинг ҳар бирига таъриф беришга баҳоли қудрат ҳаракат қиламиз.

Гўзал ахлоқли, яъни мустаҳкам эътиқодли, ҳалол, тўғрисўзли, садоқатли, шарму хаёли, хушмуомалали, тозаликка қатъий риоя қиладиган, шахсий даҳлдорлик ҳисси кучли;

Қонунга итоаткор, яъни тартиб-қоидаларга сўзсиз риоя қиладиган, интизомли, адолатпарвар, шахсий ва жамият мулкини асраб-авайлайдиган;

Ватанпарвар, яъни ижтимоий фаол, мустақил ва эркин фикрлайдиган, атроф-мухит ва бутун борлиқни севадиган, умуминсоний маданияти юқори, инсонпарварлик ва садоқат туйғулари мустаҳкам;

Меҳнатсевар, яъни интилувчан, тиришқоқ, ғайрат-шижоатли, мақсад йўлида событқадам;

Тежамкор, яъни бўш вақтни тўғри режалаштирадиган, ҳалол бизнес билан шуғулланадиган, ҳар бир чекланган ресурслардан самарали фойдалана оладиган уддабурон, тадбиркор;

Ўз соғлиғи тўғрисида қайғурадиган, яъни жисмоний тарбия билан мунтазам шуғулланадиган, жисмонан баркамол;

Чуқур билим (фойдали касб-хунар)га эга, яъни ўз иқтидори, қизиқишига қараб зарур илм ёки фойдали касб-хунарни эгаллаган, ҳамиша янгилик сари интиладиган, зукко ақл ва нафис фаросат соҳиби бўлган шахс.

У, шунингдек, ҳеч кимдан ёрдамини аямайдиган, бағрикенг, изланувчан бўлиб, масъуллик, кечиримлилик, омонатга содиқлик хислатларини хулқ-авторида намоён этган инсонларнинг энг сабрлиси, ақллиси, зуккосидир.

Бир сўз билан айтганда, маънавий баркамол инсон жамийки инсонларнинг ҳақиқати, яъни одамийлар одамийсидир.

Хулоса ўрнида

Шуни унумтмайликки, Янги Ўзбекистоннинг истиқболи ёш авлоднинг мақбул тарбиясида, унинг нурли келажагини таъминлашдек ўта масъулиятли вазифани қанчалик пухта, қанчалик вижданан бажарилишига бевосита боғлиқ. Аксинча, қайсики жамиятда таълим-тарбия масаласи ҳаёт-мамот вазифа этиб белгиланмас экан, ўша жойда маънавий таназзул рўй беради, разолат илдиз отади. Оқибатда, ёш авлод келажаги хавф остида қолади.

Шундай экан, бугунги маънавий тарбиянинг асосини чиройли одоб-ахлоқ, чуқур билим ҳамда фойдали касб-хунар ташкил этган тақдирдагина, бутун Ўзбекистон ҳалқи бундан манфаат топади, юрт гуллаб-яшнайди, давлатнинг маънавий ва моддий қудрати янада мустаҳкамланади... Дунё ҳамжамиятига янги хоразмийлар, берунийлар, ибн синолар, фаргонийлар, бухорийлар, навоийлар сингари қомусий олим ва мутафаккирлар вояга етади, жаҳоннинг интеллектуал ва истеъмол бозорини «Made in Uzbekistan» бренд остида товарлар ва хизматлар билан тўлдирадиган ихтирочи, ишбилармон ёш авлод пайдо бўлади.

Бошқача айтганда, Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир ўшнинг миллати, диний мансублигидан қатъи назар, уларнинг хулқ-автори, хатти-ҳаракати, яшаш тарзини поклик, эзгулик, бунёдкорлик томон йўналтириб турадиган дастуриламал юзага чиқади.

Мазкур тамойилларнинг умумлашмаси Ўзбекистон деганда, дунё ҳалқлари қўз ўнгига ихтирочи, ҳалол тадбиркор ҳамда юксак иқтидорли ва маданиятли инсонлар юртини намоён эттиришдан иборатdir.

Бундан кўзланган мақсад қўп миллатли мамлакатда гўзал ахлоқ, ватанга садоқат, инсонийлик фазилатлар тараннум этилган маънавий баркамол инсон тимсолини яратиш, дилбанларимиз қалбига эзгулик, бунёдкорлик туйғуларини қадаш, янгиланаётган Ўзбекистон жамиятини комиллик фазилатлари билан бойитиш ва мустаҳкамлаш. Бунда, ҳар бир фуқаро миллати, диний мансублигидан қатъи назар, ўз мақомида **маънавий баркамол инсон** тимсоли томон босқичмабосқич интилиб, ўзидағи ёмон иллатлардан фориғ бўлиб бориши назарда тутилади.

Хуллас, таянчимиз ва суюнчиғимиз ҳисобланган ёш авлод гўзал тарбия эгаси бўлиб, юксак салоҳияти, ғайрат-шижоати ҳамда ватанпарварлиги билан юртимизда Янги Ўзбекистонни — Учинчи Ренессансни бунёд этади. Маънавий тарбия эса Янги Ўзбекистон бунёдкорлари сафини янада кенгайтиради, миллатни улуғ мақсадлар сари бошлайди.

Обиддин МАҲМУДОВ,

Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирининг
маслаҳатчиси.

умумтаълим мактаблари учун яратилган “Тарбия” дарслигининг муаллифлар
жамоаси аъзоси.